

Δημήτρης Δημητρόπουλος

Ο «ΓΕΡΟΣ ΤΟΥ ΜΟΡΙΑ»: ΚΤΙΖΟΝΤΑΣ ΜΙΑ ΠΑΤΡΙΚΗ ΦΙΓΟΥΡΑ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

Στο τέλος του 2008 ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης γνώρισε αναπάντεχα μεγάλες δόξες, καθώς συμμετείχε –χωρίς να ερωτηθεί– σε διαγωνισμό που διεξήγαγε ο τηλεοπτικός σταθμός ΣΚΑΪ με θέμα την αναζήτηση του «μεγαλύτερου» Έλληνα από καταβολής «ελληνισμού».¹ Εκεί με το ατράνταχτο επιχείρημα ότι «έγινε κλέφτης για χάρη μας» (εικόνα 1), αρίστευσε, εν αγνοία του, λαμβάνοντας 84.007 ψήφους, κατετάγη όμως τρίτος στον ευγενή αγώνα, καθώς τον ξεπέρασαν ο στρατηλάτης Μέγας Αλέξανδρος (121.011 ψήφοι) και ο γιατρός Γεώργιος Παπανικολάου (103.661 ψήφοι). Και μόνο η αναφορά των τριών πρωτευσάντων καθιστά προφανή την αφεργυρότητα του όλου εγχειρήματος –το οποίο όμως έτυχε θερμής υποστήριξης και νομιμοποίησης από ακαδημαϊκούς ιστορικούς. Πέραν αυτού όμως, ανακύπτουν ουσιαστικά ερωτήματα, όπως: α) ποια είναι η διαδικασία που επιτρέπει από το πλήθος των προσώπων που έπαιξαν έναν ρόλο στα ιστορικά δρώμενα, κάποια από αυτά να αποκτήσουν γενική αποδοχή; και β) ποια είναι τα υλικά που επιτρέπουν να κτιστεί σταδιακά μια εθνικής εμβέλειας προσωπικότητα με υψηλό βαθμό αναγνώρισης και αποδοχής;

Αν κατασκευάζαμε ένα νοητό διάγραμμα της αποδοχής του Κολοκοτρώνη και της δημοτικότητάς του κατά τη διάρκεια της ζωής του, θα βρισκόμασταν μπροστά σε μια ενδιαφέρουσα κλιμάκωση. Από μισητός κλέφτης μέχρι τα πρώτα χρόνια του 19ου αιώνα, αποκτά κατόπιν αναγνώριση

1. Ως συνοδευτικό, υποστηρικτικό υλικό για την παρουσίαση καθεμιάς από τις δέκα επικρατέστερες προσωπικότητες, ο τηλεοπτικός σταθμός είχε δημιουργήσει ένα ωριαίο ντοκιμαντέρ και ένα βιβλίο. Για τον Κολοκοτρώνη βλ. Βασιλική Μπιζάκη, *Θεόδωρος Κολοκοτρώνης*, πρόλογος Θάνος Βερέμης, εισαγωγή Ιωάννης Κολιόπουλος, *Μεγάλοι Έλληνες*, τ. 3, Αθήνα, ΣΚΑΪ Βιβλίο, 2009.

στο περιβάλλον της Φιλικής Εταιρείας και των ενόπλων που παρεπιδημούν στα Επτάνησα. Ακολούθως, στους πρώτους μήνες της Επανάστασης εδραιώνεται σταδιακά η φήμη του ως ικανού στρατιωτικού αρχηγού, η οποία απογειώνεται και απλώνεται σε όλη την Ευρώπη με την κατάληψη της Τριπολιτσάς και τη συντριβή του Δράμαλη το καλοκαίρι του 1822. Η αποδοχή του γνωρίζει μετέπειτα κάμψη, όταν πρωταγωνιστεί στις εμφύλιες αντιπαραθέσεις των χρόνων της Επανάστασης. Από την εποχή αυτή και μέχρι την περίοδο της Αντιβασιλείας –με εξαίρεση τα πύρινα χρόνια του αγώνα κατά του Ιμπραήμ– ο Κολοκοτρώνης παύει να αποτελεί προσωπικότητα κοινής αποδοχής. Έχει βέβαια λαϊκό έρεισμα, στενούς φίλους και πιστούς οπαδούς, ταυτόχρονα όμως και φανατικούς, ορμισμένους εχθρούς, καθώς δρα ως ηγετική προσωπικότητα μιας από τις εκάστοτε αντιπαρατιθέμενες παρατάξεις: των στρατιωτικών, των ρωσόφιλων, των καποδιστριακών, των πολέμιων της βαυαρικής αντιβασιλείας. Η χορήγηση αμνηστίας από τον νεαρό Όθωνα, η εγκατάστασή του στην Αθήνα και η προσκόλλησή του στη βασιλική αυλή διευρύνουν το κοινό του, απαλύνουν τα παλαιά πάθη και σηματοδοτούν την πορεία ανόδου του στο εθνικό βάθρο. Η πάνδημη συμμετοχή στην κηδεία του, το Φεβρουάριο του 1843, το επιβεβαιώνει.

Ιδιαίτερο στοιχείο αποτελεί η φήμη του έξω από τον ελληνικό χώρο, η ταύτισή του, ουσιαστικά, με τον ένοπλο αγώνα και η γοητεία που ασκούσε ως ηγετική φυσιογνωμία της Επανάστασης, που έδωσαν πολλές, εξαιρετικά παραστατικές και γλαφυρές, αντιφατικές όμως και αντικρουόμενες περιγραφές. Φιλέλληνες και άλλοι, Ευρωπαίοι κυρίως, που επέλεξαν για ποικίλους λόγους να έρθουν στις εξεγερμένες περιοχές και εξέδωσαν τη μαρτυρία τους, ελκύονται από τον έλληνα πολέμαρχο και αφιερώνουν λίγα ή περισσότερα λόγια στην εμφάνιση, το χαρακτήρα, τα προτερήματα και τα ελαττώματα, τη συμπεριφορά ή τις ικανότητές του.²

2. Βλ. Maxime Raybaud, *Mémoires sur la Grèce pour servir à l'histoire de la guerre de l'Indépendance, accompagnés de plans topographiques*, τ. Α', Παρίσι 1824, σ. 380-381· J. D. Elster, *Το τάγμα των Φιλελλήνων*, μετάφρ. Χρ. Οικονόμου, Αθήνα 2010, σ. 68-70· Γ. Ζώρας, *Έκθεσις Ολλανδού προξένου περί των γεγονότων της ελληνικής επαναστάσεως κατά τα έτη 1821 και 1822 (ανακοίνωσις αγνώστου κειμένου)*, Αθήνα 1976, σ. 25-27 [α' έκδοση *Παρνασσός* 18 (1976), σ. 276-307]· Ζ. Μανζάρ, «Αναμνήσεις από τον Μοριά», μετάφρ. Γ. Τσουκαλάς, *Απομνημονεύματα αγωνιστών του '21*, τ. 20, Αθήνα χ.χ., σ. 167-168· Φρ. Τιρς, *Η Ελλάδα του Καποδίστρια*,

Ο Κολοκοτρώνης, έζησε ταυτισμένος με τα όπλα. Στα στερνά της ζωής του όμως, και κυρίως μετά το θάνατό του, υπήρξε ο ευνοημένος της πέννας. Ευτύχησε να έχει στον στενό κύκλο του συγγραφείς-αγωνιστές, τους αποκαλούμενους περιπαιχτικά από τους αντιπάλους του «κολοκοτρωνιστές», που έδωσαν τον τόνο στη βιωματική αφήγηση του Αγώνα. Ο Ιωάννης Φιλήμων (1834 και 1859), ο Αμβρόσιος Φραντζής (1839), ο Νικόλαος Σπηλιάδης (1851), ο Φωτάκος (1858), ο Μιχαήλ Οικονόμου (1873) κ.ά., λίγα μόλις χρόνια μετά την περάτωση της Επανάστασης, υφαίνουν την εικονογραφία της³ και εδώ ο Κολοκοτρώνης πρωταγωνιστεί. Πρωταγωνιστεί όχι μόνο εξαιτίας του ρόλου του στην Επανάσταση, αλλά και χάρη στη ροπή που πήρε η γραπτή αφήγησή της.

Οι ηττημένοι στο πεδίο των πολιτικών συγκρούσεων οπλαρχηγοί, δικαίωνονται από την ελληνόγλωσση ιστοριογραφία του Αγώνα, η οποία, κατά μία ιδιότυπη συγκυρία, γράφεται είτε από αυτούς τους ίδιους είτε από ανθρώπους που ανήκουν στο κοντινό περιβάλλον τους.⁴ Πράγματι

μετάφρ. Απ. Σπήλιος, τ. Α', Αθήνα, εκδ. Αφοί Τολίδη, χ.χ., σ. 176-179, 193-195· Γ. Φίνλεϋ, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, μετάφρ. Αλ. Παπαδιαμάντης, επιμ. Αγγ. Μαντάς, τ. Α', Αθήνα, Βουλή των Ελλήνων, 2008, σ. 417· Κυριακή Μαμώνη, «Χαρακτηρισμοί Πελοποννησίων και αρχηγών του Αγώνα στην Πελοπόννησο από τα κείμενα των Φιλελλήνων (1821-1829)», *Πρακτικά του Α' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών*, τ. Γ', Αθήνα 1976-1978, σ. 54-55· Απ. Βακαλόπουλος, *Επίλεκτες βασικές ιστορικές πηγές της ελληνικής επανάστασεως*, τ. Β', Θεσσαλονίκη 2000, σ. 406-407 (μαρτυρία του **C. M. Schrebian**). **Κάποιες μαρτυρίες Ελλήνων και ξένων της εποχής για τον Κολοκοτρώνη** βλ. επίσης συγκεντρωμένες στο Δ. Δημητρόπουλος, *Θεόδωρος Κολοκοτρώνης*, στη σειρά: *Οι ιδρυτές της Νεότερης Ελλάδας*, αρ. 2, επιμ. Βασ. Παναγιωτόπουλος, Αθήνα, Τα Νέα, 2009, σ. 102-105.

3. Ενδεικτικά: Ιω. Φιλήμων, *Δοκίμιον ιστορικόν περί της Φιλικής Εταιρίας*, Αθήνα 1834· Αμβρόσιος Φραντζής, *Επιτομή της ιστορίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος*, τ. 1-4, Αθήνα 1839· Φ. Χρυσανθόπουλος (Φωτάκος), *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήνα 1858· Ιω. Φιλήμων, *Δοκίμιον ιστορικόν περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. 1-4, Αθήνα 1859-1861· Μιχαήλ Οικονόμου, *Ιστορικά της ελληνικής παλιγγενεσίας ή Ο ιερός των Ελλήνων αγών*, Αθήνα 1873.

4. Στο φιλικό προς τον Θ. Κολοκοτρώνη περιβάλλον εντάσσονται αρκετά απομνημονεύματα αγωνιστών που εκδόθηκαν είτε από τους ίδιους, ενώ ακόμη ήσαν εν ζωή, είτε μεταγενέστερα. Ενδεικτικά Στ. Ι. Στεφανόπουλος, *Απομνημονεύματα τινά της Επανάστασεως του 1821*, Τρίπολη 1864· Αναγνώστης Κοντάκης, *Απομνημονεύματα*, επιμ. Εμμ. Πρωτοφάλης, *Απομνημονεύματα Αγωνιστών του '21*, τ. 11, Αθήνα, Γ. Τσουκαλάς, 1955· Θεόδωρος Ρηγγόπουλος, *Απομνημονεύματα από των αρχών της Επανάστασεως μέχρι του έτους 1881*, επιμ. Αθ. Φωτόπουλος, Αθήνα

αν σε όσους αναφέρθηκαν παραπάνω προστεθούν ο Νικ. Κασομούλης, ο Μακρυγιάννης, και όσοι έγραφαν με την πένα του Γεωργίου Τερτσέτη,⁵ συγκροτείται ένα ογκώδες σώμα μαρτυριών δικαιωτικών των οπλαρχηγών. Αντίθετα, οι πολιτικοί, οι διανοούμενοι που επικράτησαν στην εσωτερική αντιπαράθεση και επέβαλλαν τελικά το δικό τους σχεδιασμό στην Επανάσταση –με κάποιες λιγοστές εξαιρέσεις όπως του Σπ. Τρικούπη ή του Νικ. Δραγούμη⁶ δεν μετέχουν στη συγγραφή της ιστορίας της. Ο Ιωάννης Κωλέττης ή ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, για παράδειγμα, πλάθουν την ιστορία αλλά δεν τη συγγράφουν.⁷ Μια προσπάθεια απάντησης έρχεται από την πλευρά των προκρίτων. Πρόσωπα όπως ο Κανέλλος Δεληγιάννης ή ο Παναγιώτης Παπατσώνης, πικραμένοι από την εξέλιξη που πήραν τα πράγματα και εξοργισμένοι απ' όσα γράφονται ή αποσιωπούνται για την «τάξη των προκρίτων», γράφουν με πάθος για να ανασκευάσουν τις

1979. Στην ίδια γραμμή πλευσης κινείται και η μαρτυρία του γιου του, Γενναίου [Γενναίος Θ. Κολοκοτρώνης, *Απομνημονεύματα*, επιμ. Εμμ. Πρωτοφάλλης, Αθήνα 1955 και του ίδιου, *Απομνημονεύματα (χειρόγραφον δεύτερον 1821-1862)*, εισαγωγή Εμμ. Πρωτοφάλλης, Αθήνα, ΓΑΚ, 1961].

5. Τα κείμενα των Μακρυγιάννη και Κασομούλη παρέμειναν ανέκδοτα μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα όταν τα εξέδωσε ο Γ. Βλαχογιάννης (*Μακρυγιάννης, Απομνημονεύματα*, εισαγωγή Γ. Βλαχογιάννης, τ. Α'-Β', Αθήνα, 1907· Νικ. Κασομούλης, *Ενθυμήματα στρατιωτικά της Επανάστασης των Ελλήνων 1821-1833*, επιμ. Γ. Βλαχογιάννης, τ. Α'-Γ', Αθήνα 1939-1942). Ο Γ. Τερτσέτης εξέδωσε την αφήγηση του Θ. Κολοκοτρώνη (*Διήγησις συμβάντων της ελληνικής φυλής από τα 1770 έως τα 1836*, Αθήνα 1846) και πολλά χρόνια μετά το θάνατό του εκδόθηκε και η αφήγηση του Νικηταρά (Ντίνος Κονόμος, *Βίος Νικήτα Σταματελόπουλου ή Νικηταρά. Καταγραφή Γεωργίου Τερτσέτη εκ τεσσάρων νέων χειρογράφων*, Αθήνα 1953).

6. Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, τ. Α'-Δ', Λονδίνο 1853-1857· Ν. Δραγούμης, *Ιστορικά αναμνήσεις*, τ. Α'-Β', Αθήνα 1874. Ειδική περίπτωση αποτελεί ο Π. Π. Γερμανός, καθώς το απομνημόνευμά του συγγράφεται ενόσω διαρκεί ακόμη ο Αγώνας, ο θάνατος όμως του συγγραφέα, το 1826, δεν του επιτρέπει να γνωρίσει την τελική έκβαση της Επανάστασης. Το κείμενο εκδόθηκε πρώτη φορά το 1837 στην Αθήνα από τον Καλλίνικο Καστόρχη, *Υπομνήματα περί της Επανάστασης της Ελλάδος από του 1820 μέχρι του 1823 και έκτοτε γνώρισε αρκετές επανεκδόσεις· σημειώνεται όμως ότι έχει αμφισβητηθεί η πατρότητα του κειμένου*.

7. Ο Αλ. Μαυροκορδάτος μαρτυρείται ότι συνέγραφε *Ιστορία της Επανάστασης* την οποία όμως δεν εξέδωσε ποτέ, βλ. Χρ. Λούκος, «Εισαγωγή», *Το ανέκδοτο Ημερολόγιο του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου Μόναχο - Βερολίνου (1834-1837)*, Αθήνα, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων - Μουσείο Μπενάκη, 2011, σ. 10.

«ψευδοϊστορίες», τις «χαλιμάδες», οι οποίες, όπως καταγγέλλουν, σκοπό είχαν «να μηδενίσουν και να εξευτελίσουν τας εκδουλεύσεις και εξόχους θυσίας όλων των προκρίτων, προυχόντων και οικοκυραίων».⁸ Βασικός στόχος τους ο Κολοκοτρώνης· δεν στάθηκαν όμως ικανοί ούτε να ανακόψουν το ρεύμα,⁹ ούτε να αποκαθλώσουν τον παλαιό τους κάπο.¹⁰

Ο Θ. Κολοκοτρώνης παρουσιάζει την ιδιαιτερότητα ότι έθεσε ο ίδιος τον θεμέλιο λίθο της μετέπειτα δικαίωσής του. Η αφήγηση του στον Γεώργιο Τερτσέτη, η οποία τυπώθηκε μετά το θάνατό του, το 1846, συνέλεξε καθοριστικά στην ανάδειξή του σε συστατική μορφή του ελληνικού έθνους. Ακόμη και ο μεγαλεπήβολος, πομπώδης αλλά και ιδιοφυής τίτλος του βιβλίου: *Διήγησις συμβάντων της ελληνικής φυλής από τα 1770 έως τα 1836*, προϊδέαζε τον αναγνώστη ότι βρισκόταν μπροστά σε κάτι διαφορετικό. Δεν ήταν απομνημόνευμα, δεν ήταν μαρτυρία, δεν ήταν καν μία ιστορία της ελληνικής επανάστασης, αλλά η αφήγηση των πεπραγμένων της εντός και εκτός συνόρων «ελληνικής φυλής» για διάστημα 66 χρόνων, από τα Ορλωφικά έως τα πρώτα χρόνια του Ελληνικού Βασιλείου.

Το βιβλίο, παρά τα προβλήματα που δημιουργούσε η προφορικότητα του λόγου του αφηγητή-συγγραφέα, θεωρήθηκε εθνική υποθήκη, γνώρισε μεγάλη διάδοση και πολλαπλές εκδόσεις· συνεχίζει άλλωστε να επανεκδίδεται με ποικίλους τρόπους μέχρι σήμερα. Ήδη όμως το 1851 ο συγγραφέας είχε νικήσει το κείμενό του. Στην επανέκδοση της αφήγησης προστίθεται χρωματιστό εξώφυλλο και ο τίτλος μεταμορφώνεται στο *Ο Γέρον Κολοκοτρώνης*, μεταθέτοντας το κέντρο βάρους στο πρόσωπο του αφηγητή.

8. Καν. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, τ. Α', *Απομνημονεύματα Αγωνιστών του '21*, τ. 16, Αθήνα, Γ. Τσουκαλάς, 1955 (α' έκδοση Αθήνα 1854), σ. 180-181. Το απομνημόνευμα του Παν. Παπατσώνη εκδόθηκε πολύ μετά το θάνατό του (Παν. Παπατσώνη, *Απομνημονεύματα από των χρόνων της Τουρκοκρατίας μέχρι της Βασιλείας του Γεωργίου Α'*, επιμ. Εμμ. Πρωτοφάλης, Αθήνα, ΓΑΚ, 1960).

9. Διάσπαρτη είναι η σκληρή κριτική απέναντι στους Κολοκοτρωνάιους στους οποίους αφιερώνονται πολλές σελίδες, βλ. ενδεικτικά Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, τ. Α', σ. 36-46, 123-124, 179-182, 194-196 κ.α.

10. Η τάση αυτή της εκ των υστέρων δικαίωσης των ηττημένων παρουσιάζει νομίζω ενδιαφέρουσες αναλογίες με την περί τον Εμφύλιο ιστοριογραφία όπου, τριάντα χρόνια μετά την ήττα, βρέθηκε να κυριαρχεί ο λόγος όσων έχασαν τον πόλεμο. Ας αναλογιστούμε την «αγιοποίηση» του Α. Βελουχιώτη ή του Ν. Μπελογιάννη, για να αναφερθούμε σε δύο μόνο χαρακτηριστικές προσωπικότητες της Αριστεράς.

ο οποίος κοσμεύεται πλέον και με το χάρισμα της γεροντικής σοφίας. Ο τίτλος αυτός συνάδει με το 34 σελίδων παράρτημα «Ρητά του Γέρου Κολοκοτρώνη», που δεν υπήρχε στην πρώτη έκδοση και περιλαμβάνει ιστορικά ανέκδοτα, ρήσεις ή γνωμικά που αποδίδονται στον Κολοκοτρώνη. Ο εκδότης μάλιστα αισθάνεται την ανάγκη να εξηγήσει και την προσφώνηση «γέρος», που απαντά και σε άλλες μαρτυρίες των χρόνων της Επανάστασης. Δεν την αποδίδει λοιπόν στην προβεβηκυία ηλικία, αλλά ισχυρίζεται ότι: «η ονομασία γέρος του εγεννήθη, επειδή ήτο πολύξερρος, έξυπνος, είχε πονηριάς». Και συμπληρώνει: «Εις τα έθνη όπου η παιδεία δεν είναι εξαπλωμένη και η επιστήμη δεν φωτίζει τους νέους, οι γέροντες έχουν τα πρωτεία της γνώσεως· όποιος είδε προΐμωτερα τον ήλιο, έχει και πράξιν περισσότερη της ζωής».¹¹

Επομένως, ήδη από τα μέσα του 19ου αιώνα, η πονηριά και η λαϊκή σοφία, η θυμοσοφία που δεν είναι επακόλουθο παιδείας αλλά εμπειρίας, προστίθενται στα υλικά που θα συγκροτήσουν το μετά θάνατον πορτρέτο της ιδρυτικής αυτής φυσιογνωμίας του νέου ελληνισμού. Ο Γεώργιος Τερτσέτης είναι βασικός εισηγητής αυτής της εικόνας,¹² η οποία τα χρόνια που ακολουθούν συνεχίζει να τροφοδοτείται με πλήθος «ανεκδότην» και περιστατικών που αποδίδονται στον Κολοκοτρώνη μόνο ο Βλαχογιάννης ανθολογεί περί τα 140, από εφημερίδες και διηγήσεις του 19ου αιώνα.¹³ Ο λόγος του Κολοκοτρώνη στους μαθητές του Ελληνικού Γυμνασίου στην Πνύκα που πρωτοδημοσιεύεται στην εφημερίδα *Αιών* στις 13 Νοεμβρίου 1838 και ακολούθως αναπαράγεται με διάφορους τρόπους, είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα. Ο εκδότης του *Αιώνα* Ιωάννης Φιλήμων σημειώνει στο προοίμιο του λόγου ότι «εγγυώμεθα το ακριβές, καθόσον δυνάμεθα να ενθυμηθώμεν».

11. [Θ. Κ. Κολοκοτρώνης], *Ο Γέρον Κολοκοτρώνης*, Αθήνα 1851, σ. 273.

12. Πέραν του ίδιου του τρόπου έκδοσης της αφήγησης του Θ. Κολοκοτρώνη και ιδίως των επανεκδόσεων που ακολούθησαν, βλ. επίσης και άλλα κείμενα του Γ. Τερτσέτη, *Εξακολούθησις των προλεγομένων εις τα υπομνήματα του Θεοδώρου Κολοκοτρώνη*, Αθήνα 1852 και Ντ. Κονόμος, «Γεωργίου Τερτσέτη. Ανέκδοτη σκιαγραφία του Κολοκοτρώνη», *Ελληνική Δημοουργία* 6 (1950), σ. 571-573 (επανεκδοση στον τόμο Ντ. Κονόμος, *Γεώργιος Τερτσέτης. Ανέκδοτα κείμενα*, Αθήνα, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, 1959, σ. 105-110).

13. Γ. Βλαχογιάννης, *Ιστορική Ανθολογία*, επανέκδ.-επιμ. Άλκης Αγγέλου, Αθήνα, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Εστία, 2000, σ. 526 κ.ε.

Είναι όμως εμφανής η επέμβαση της γραφίδας του και η απόδοση στον Κολοκοτρώνη μιας διήγησης της εθνικής ιστορίας κατάφορτης από όσα εδραιώθηκαν στα κατοπινά χρόνια ως κλασικά στερεότυπά της.

Δοξαστικές βιογραφίες χωρίς αξιώσεις εμπειριστατωμένης ιστορικής τεκμηρίωσης,¹⁴ ποιήματα, «κολοκοτρωναίικα» τραγούδια, θεατρικά έργα, σχολικά και νεανικά αναγνώσματα, ιχνογραφούν την αναγνώριση του Κολοκοτρώνη που αυξανόταν με την πάροδο του 19ου αιώνα.¹⁵ Ο Αναστάσιος Γούδας τον βιογραφεί στους *Βίους Παράλληλους* –καταγράφει μάλιστα και ένα μύθο που εκφώνησε στην Πνύκα στο συγκεντρωμένο πλήθος,¹⁶ ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος και ο Παύλος Καρολίδης επαινούν τις στρατιωτικές του ικανότητες.¹⁷

Η γραμμή που σηματοδότησε ο ίδιος με τη *Διήγησή* του στον Τερτσέτη, υιοθετείται ένθερμα: κατασκευάζεται μία γενεαλογία της «αντίστασης» ανυπότακτων Κολοκοτρωναίων που επί αιώνες πολεμούν τον Τούρκο· η κλέφτικη παράδοση αποκαθαίρεται από την πεμπτούσια της ύπαρξής της, την κλοπή¹⁸ αναδεικνύεται η νικηφόρα στρατιωτική ιδιοφυΐα του Θεωδωράκη

14. Στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα δημοσιεύονται μία σειρά τέτοιου τύπου κείμενα, βλ. ενδεικτικά: [Ανώνυμος], *Ιστορία του Θ. Κολοκοτρώνη και του υιού του Γενναίου Κολοκοτρώνη*, Αθήνα 1889· Επαμ. Κωτσονόπουλος, *Λόγος πανηγυρικός εκφωνηθείς κατά τα αποκαλυπτήρια του ανδριάντος του Στρατάρχου της Ελλάδος Θεοδώρου Κολοκοτρώνη τη 23-4-1901*, Αθήνα 1901· Γ. Τσοκόπουλος, *Θεόδωρος Κολοκοτρώνης*, Αθήνα 1904· Θεμ. Αποστόλου, *Ιστορία του Θεοδώρου Κολοκοτρώνη ενδόξου στρατηγού των Πελοποννησίων κατά την μεγάλην υπέρ της παλιγγενεσίας του ελληνικού έθνους επανάσταση του 1821*, Κωνσταντινούπολη 1909.

15. Η παλαιότερη ίσως έκδοση κολοκοτρωναίικου τραγουδιού είναι το τρισέλιδο φυλλάδιο *Το άσμα του Κολοκοτρώνη* που εκδόθηκε το 1822 στο Παρίσι. Σχετικά τραγούδια συγκέντρωσε ο Κ. Ρωμαίος, «Τα τραγούδια των Κολοκοτρωναίων», *Πελοποννησιακά* 1 (1956), σ. 409-440 και 2 (1957), σ. 379-413. Για τα θεατρικά βλ. ενδεικτικά: Θ. Δ. Κληρονόμος, Αντ. Ι. Αντωνιάδης, *Ο αρχιστράτηγος Κολοκοτρώνης, ήτοι, Κολοκοτρώνης πολιορκητής της Τριπόλεως: δράμα εις πράξεις τέσσαρας*, Αθήνα 1904.

16. Α. Γούδας, *Βίοι Παράλληλοι*, τ. Η', Αθήνα 1876, σ. 81-120 (ο μύθος στις σ. 104-105).

17. Τις σχετικές κρίσεις συγκεντρώνει ο Τάσος Γριτσόπουλος, «Τα απομνημονεύματα», στο Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, σ. 77-79.

18. Βλ. σχετικά Αλέξης Πολίτης, *Το Δημοτικό τραγούδι. Κλέφτικα*, Αθήνα, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Ερμής, 1981, σ. ιβ'- ιη'.

η αγνή φιλοπατρία αναγορεύεται σε μοναδική κινητήρια δύναμη των πράξεών του· οι σκληρές συγκρούσεις για την κατανομή των φορολογικών προσόδων, των λειών, των μισθών των στρατιωτών αποσύρονται πίσω από το παραβάν κ.λπ. Όλα κατατείνουν επομένως στη δημιουργία ενός άλλου Κολοκοτρώνη, μιας πατρικής φιγούρας έλληνα πατριώτη, συνετού μα και γενναίου, που μπορεί να λειτουργεί ως η προσωποποίηση του έθνους.

Ο μεταλλαγμένος αυτός Κολοκοτρώνης αποτυπώνεται γλαφυρά στις απεικονίσεις του. Από τον κακομούτσουνο, αγριωπό Κολοκοτρώνη των πρώτων εκ του φυσικού σκίτσων, σταδιακά εξοικειωνόμαστε με έναν όμορφο λεβεντόγερο, στιβαρό στρατιωτικό που με περίσκεψη ατενίζει μπροστά καμαρωτός, ντυμένος συνήθως κάπως ιδιόρρυθμα: με το εντυπωσιακό γιλέκο μιας ασαφούς στρατιωτικής στολής, με φουστανέλα και μία κόκκινη περικεφαλαία, σήμα κατατεθέν του ήρωα. Η μακρά λευκή κόμη που χύνεται στους ώμους, σε συνδυασμό με την πάλλευκη ατσαλάκωτη φουστανέλα μπορεί να μην απεικονίζει ρεαλιστικά το πρόσωπο και να κατασκευάζει έναν εξιδανικευμένο τύπο μαχητή, κυριάρχησε όμως στην απεικόνισή του, καθώς αντιστοιχούσε στο νέο προφίλ του Γέρου του Μοριά (εικόνες 2-10).

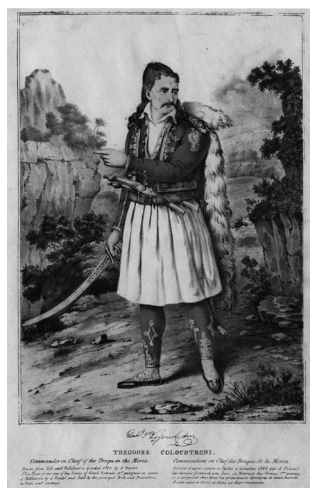
Ο Κολοκοτρώνης, λοιπόν, πορευόταν στην οδό της δόξας. Στον Μεσοπόλεμο όμως δέχεται ένα απρόσμενο πλήγμα, καθώς ξανάρχονται στην επιφάνεια παλαιές αντιθέσεις. Ο Γιάννης Βλαχογιάννης στη μελέτη του *Κλέφτες του Μοριά*, που εξέδωσε το 1935, σαλπίζει εναντίον των κλεφτών της Πελοποννήσου και ιδίως του πλέον ένδοξου από αυτούς, του Κολοκοτρώνη. Το 1937 μάλιστα με τον λίβελο *Ηθικά Ραπίσματα*, που συγγράφει προς απάντηση του Σωκράτη Κουγέα, εκτραχύνει τη σύγκρουση. Ο Βλαχογιάννης με το θελκτικό αλλά και μπρούτο ύφος γραφής του, κάνει κάποιες εύστοχες επιμέρους παρατηρήσεις· συνολικά όμως συνιστά οπισθοδρόμηση στην ιστοριογραφική προσέγγιση, καθώς μετατοπίζει τη συζήτηση στην αναβίωση της παλαιάς αντιπαλότητας Ρουμελιωτών-Μοραϊτών, έκφραση της οποίας είναι και η διεκδίκηση της πρωτοκαθεδρίας του απελευθερωτικού αγώνα. Έγραφε, έμπλεος οργής και ενθουσιασμού, στις πρώτες σελίδες της περί κλεφτών μελέτης του τα ακόλουθα που εικονογραφούν το πνεύμα και τις αντιλήψεις του ίδιου, αλλά και τα λογικά άλματα που απαιτεί η ιστοριογραφία του τύπου αυτού: «Ο Μοριάς, που έβγαλε τόσα παληκάρια και κατά τον Αγώνα και πρωύτερα, πάντα ζήλευε μα και

1. Διαφήμιση του τηλεοπτικού σταθμού ΣΚΑΪ για τη σειρά «Μεγάλοι Έλληνες» που δημοσιεύτηκε σε εφημερίδες με αφορμή την προβολή ντοκιμαντέρ αφιερωμένου στον Θ. Κολοκοτρώνη.

2. Δημοσιεύεται στο F.C.H.L. Rouqueville, *Histoire de la régénération de la Grèce*, τ. 2, Παρίσι 1825, σ. 287.

3. Επιζωγραφισμένη λιθογραφία του A. Friedel. Δημοσιεύεται στο Δήμητρα Κουκίου-Μητροπούλου, Adam Friedel, *Προσωπογραφίες Αγωνιστών της Ελληνικής Επανάστασης*, Αθήνα, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, 2007, σ. 212.

4. Απόδοση του Θ. Κολοκοτρώνη από τον Καρλ Κρατζίιζεν, σε λιθογραφία του Franz Hanfstaengl.

5. «Ο πρίγκιψ Κολοκοτρώνης, πρόεδρος της Ελλάδος». Έγχρωμη γερμανική λιθογραφία με φανταστική απεικόνιση του Κολοκοτρώνη. Μουσείο Μπενάκη. Δημοσιεύεται στο Γ. Τσούλιος - Τ. Χατζής (επιμ.), *Ιστορικόν Λεύκωμα της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Α', Αθήνα, Μέλισσα, 1970, σ. 224.

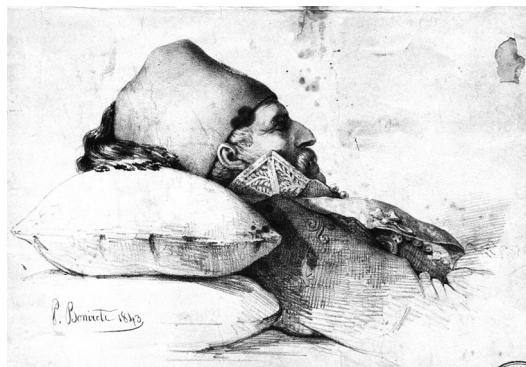
6. Θεόδωρος Κολοκοτρώνης. Πινακοθήκη του Μουσείου Πύλου. Δημοσιεύεται στο Γ. Τσούλιος - Τ. Χατζής (επιμ.), *Ιστορικόν Λεύκωμα της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Α', Αθήνα, Μέλισσα, 1970, σ. 222.

7. Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης παρακολουθεί διασκέδαση των πολεμιστών του. Πίνακας του P. Von Hess. Δημοσιεύεται στο Γ. Τσούλιος - Τ. Χατζής (επιμ.), *Ιστορικό Λεύκωμα της Ελληνικής Επανάστασης*, τ. Α', Αθήνα, Μέλισσα, 1970, σ. 183.

8. Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, έργο του Διονυσίου Τσόκου. Εθνικό Ιστορικό Μουσείο.

9. Ο Θ. Κολοκοτρώνης στη νεκρική κλίνη. Εθνικό Ιστορικό Μουσείο.

ζηλεύει –και τιμή του είναι γι’ αυτό– τη Ρουμελιώτικη παληκαριά, είδος Ελληνικού ιπποτισμού, που αιώνες αρματωλικής ζωής κληρονομικής –όχι Κλέφτικης μοναχά– την πλάσανε και την κάνανε τόσο όμορφη και τη στολίσανε με τόσες παραδόσεις και νόμους αυστηρούς, άγραφους. Μια παροιμία μοραΐτικη λέει: “Στη Ρούμελη είναι η λεβεντιά και στο Μοριά η γνώση”, και η παροιμία αυτή είναι η φυσική γνώμη του λαού του αληθινού, του Μοραΐτη, που είπε μιαν αλήθεια ιστορική».¹⁹

Η απάντηση των Πελοποννησίων λογίων –όχι μόνο άμεσα στον Βλαχογιάννη αλλά συνολικά σε όσους αμφισβήτησαν την πρωτοκαθεδρία των Μοραϊτών και του πιο φημισμένου εκπροσώπου τους στον Αγώνα– υπήρξε πολυπρόσωπη αλλά ομόφωνη. Από τον Τάκη Κανδηλώρο στις αρχές του 20ού αιώνα, μέχρι τον Χρήστο Στασινόπουλο τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, τον Παν. Ζέπο, τον Τάκη Λάππα, τον Τάσο Γριτσόπουλο και τον κύκλο της Εταιρείας Πελοποννησιακών Σπουδών και της περιοδικής έκδοσης *Πελοποννησιακά* ή της επετηρίδας *Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά*, πελοποννήσιοι συγγραφείς και τοπικοί φορείς ανέδειξαν την προσωπικότητα του Κολοκοτρώνη, μέσα από μία προσέγγιση δικαιοδική και ηρωοποιητική.²⁰ Ενδεικτική του πνεύματος αυτού είναι η αναλυτική εισαγωγή του Τάσου Γριτσόπουλου στην επανέκδοση, από την Εταιρεία Πελοποννησιακών Σπουδών, της *Διήγησης των συμβάντων της ελληνικής φυλής*.²¹ Μεταφέρουμε ένα απόσπασμα, χαρακτηριστικό μιας ιστοριογραφικής αντίληψης, εμβαπτισμένης στο μύθο και ταυτοχρόνως παραγωγού μυθευμάτων: «Ομολογουμένως ο Κολοκοτρώνης υπήρξε για την αγωνιζόμενη Ελλάδα δώρον του Θεού. Αλλ’ ως κύριον και βασικόν γνώρισμά του είχε,

19. Γ. Βλαχογιάννης, *Κλέφτες του Μοριά*, επανέκδοση στη σειρά: Άπαντα των Νεοελλήνων Κλασικών, αρ. 4, επιμ. Γ. Κουρνούτος, Αθήνα [1966] (α΄ έκδ. Αθήνα 1935), σ. 13.

20. Βλ. Τ. Κανδηλώρος, *Η δίκη του Κολοκοτρώνη και η επανάσταση της Πελοποννήσου*, Αθήνα 1906· Χρ. Στασινόπουλος, *Ο αληθινός Κολοκοτρώνης, ιστορική κριτική μελέτη*, Αθήνα 1958· Τάκης Λάππας, *Κολοκοτρώνης. Βιογραφία του στρατάρχη του Μοριά*, Αθήνα 1967· Παν. Ζέπος, «Θεόδωρος Κολοκοτρώνης», *Πελοποννησιακά* 8 (1971), σ. 1-14. Τη σχετική βιβλιογραφία μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα, συγκέντρωσε ο Θ. Βαγενάς, «Κολοκοτρωνική βιβλιογραφία», *Χρονικά του Μοριά* 3 (1954-1956), σ. 25-30.

21. Τ. Γριτσόπουλος, «Τα απομνημονεύματα», στο Θ. Κολοκοτρώνης *Διήγησις*, σ. 1-112.

ότι ήτον γνήσιον γέννημα του ελληνικού λαού. Εξ απαλών ονύχων ορφανός και κατατρεγμένος, εποτίσθη με όλες τις πίκρες της υποδούλου ζωής του έθνους του. Δεύτερον γνώρισμά του ήτο, ότι εκουβαλούσε μέσα του αγνήν και ανόθευτον την προτέραν παράδοσιν του εθνικού βίου και αύτη ελάμβανεν εκάστοτε λόγω της ευφυίας του μεγάλες διαστάσεις. Τρίτον ο ηγέτης αυτός κατά παραχώρησιν της φύσεως επύκνωνε την πίστιν και το όραμα της εθνικής ελευθερίας, δια την οποίαν ηγωνίσθη κατά την οικογενειακήν του παρακαταθήκην».²²

Η παραδοσιακή ιστοριογραφία λοιπόν αγχάλιασε τον Κολοκοτρώνη. Η συγγραφή μάλιστα της πολυσέλιδης, θελκτικής, μυθιστορηματικής βιογραφίας του ακαδημαϊκού Σπύρου Μελά, *Ο Γέρος του Μωριά*, που εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1931,²³ αλλά γνώρισε συνεχείς επανεκδόσεις ως ανάγνωσμα για ενήλικες και εφήβους, ξαναέπλασε με τα παλαιά υλικά τη μορφή του αγωνιστή, φέρνοντάς την στο επίκεντρο της αφήγησης του εθνικού κλέους. Ο πρωταγωνιστικός του ρόλος στις ένοπλες εσωτερικές συγκρούσεις της Επανάστασης θεωρήθηκε μεν σφάλμα, αλλά αποδόθηκε στην επικατάρατη, «δολερή» διχόνοια, που ταλανίζει τους Έλληνες και δεν τους αφήνει να μεγαλουργήσουν. Ο θάνατος μάλιστα του γιου του, Πάνου Κολοκοτρώνη, το Νοέμβριο του 1824, κατά τη διάρκεια του αποκαλούμενου πρώτου εμφύλιου, θεωρήθηκε ως ένα είδος εξιλέωσης, αφού αυτός τουλάχιστον πλήρωσε πολύ σκληρά για τα λάθη του: έχασε τον γιο του.

Αντίθετα, περισσότερο κριτική υπήρξε η αντιμετώπιση άλλων «λαθών» του Γέρου του Μοριά, όπως για παράδειγμα εκείνων που σχετίζονται με την κλέφτικη ζωή του. Κάποια δυσάρεστα γεγονότα που σχετίζονται με αυτήν αφήνονται να ξεγλιστρήσουν στη λήθη. Το 1946, για παράδειγμα, ο Θάνος Βαγενάς, μελετητής της Πελοποννήσου, λάτρης ο ίδιος της κλεφτουριάς, του «ηρωικού αντάρτικου κινήματος των Κλεφτών του Μοριά» όπως την χαρακτηρίζει, εκδίδει στο περιθώριο της ιστοριογραφικής και εκδοτικής κίνησης της εποχής ένα ολιγοσέλιδο φυλλάδιο, θέλοντας, με βαριά καρδιά, να αποκαταστήσει την αλήθεια γύρω από ένα γεγονός που ένιωθε ότι το σκέπαζε πέπλο σιωπής. Ο τίτλος του φυλλαδίου ρητός: *Ο Θ. Κολοκοτρώνης χάλασε*

22. Στο ίδιο, σ. 1-2.

23. Σπ. Μελάς, *Ο Γέρος του Μωριά: Βιογραφία*, τ. Α'-Β', Αθήνα, Σαλίβερος, 1931.

τα Βέρβена και αναφερόταν βέβαια στην καταστροφή του ομώνυμου αρκαδικού χωριού το 1806, μετά την άρνηση των κατοίκων να συνδράμουν την κλέφτικη ομάδα του Κολοκοτρώνη. Το επεισόδιο δεν ήταν άγνωστο άλλωστε, αφού με λιτό και συγκλονιστικό τρόπο το διηγείται ο ίδιος Κολοκοτρώνης.²⁴ Το πέπλο όμως που ήθελε ο Βαγενάς να σηκωθεί δεν σάλεψε.

Η πολυκύμαντη ζωή του Κολοκοτρώνη, ακόμη και οι αντιφάσεις του, προσφέρουν υλικό, όπου με την κατάλληλη λάξευση σμιλεύεται το εκάστοτε επιθυμητό μήνυμα. Για παράδειγμα, η δίωξή του από τους Βαυαρούς αντιβασιλείς, η δίκη και η καταδίκη του σε θάνατο, διευκολύνει την ένταξή του στο αντιδυναστικό κίνημα, ενώ από την άλλη πλευρά η θετική στάση του Κολοκοτρώνη απέναντι στο θεσμό της βασιλείας, μετά την ανάρρηση του Όθωνα στο θρόνο, επιτρέπει την υιοθέτησή του και από τους βασιλόφρονες. Η δίκη του όμως είναι εκείνη που κυρίως διευρύνει τις υποδοχές ενσωμάτωσής του στα εθνικά στερεότυπα, διότι στις ιδιότητες του σοφού και γενναίου πατριώτη προστέθηκαν και άλλες, εξίσου δημοφιλείς: του αδικημένου και του κυνηγημένου από τους ξένους. Το επαναλαμβανόμενο στερεότυπο των ξένων ολετήρων, που επιβουλεύονται την πτωχή Ελλάδα και μισούν τα πιο άξια τέκνα της, βρήκε έτσι στην περίπτωση του Κολοκοτρώνη μια από τις πιο αναγνωρίσιμες εκφράσεις της.²⁵ Η διελκυστίνδα «λαός - εχθροί του λαού» συνταιριάστηκε με τη σταθερά «αδικημένοι Έλληνες - άδικοι και επίβουλοι ξένοι», η οποία βρήκε αρμονικά εφαρμογή στο πρόσωπο Κολοκοτρώνη, καθώς θεωρήθηκε ότι αποτύπωνε και τη δική του διαδρομή.

24. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις*, σ. 19. Βλ. σχετικά και Θ. Βαγενάς, *Ο Θ. Κολοκοτρώνης χάλασε τα Βέρβена*, Αθήνα 1946, σ. 1-28.

25. Εκπομπή του παράνομου ραδιοφωνικού σταθμού του ΚΚΕ, «Φωνή της Αλήθειας», στις 24 Οκτωβρίου 1954, αναφερόμενη στη «ρετσινιά του κατασκόπου που φορτώνουν στους πατριώτες οι προδότες και οι προσκυνημένοι», μετέδιδε κείμενο που αντλούσε επιχειρήματα από την πρόσφατη ελληνική ιστορία. Εκεί ειπώθηκε και το εξής: «Μήπως τον αθάνατο Γέρο του Μωριά που σάλπισε στεντόρεια “φωτιά και τσεκούρι στους προσκυνημένους” και διαφέντεψε την επανάσταση στην πιο κρίσιμη της ώρα και το γενναίο στρατηγό Πλαπούτα δεν τους στείλαν οι αγγλόδουλοι και βαυαροπροσκυνημένοι στο δικαστήριο για προδότες, δεν τους καταδικάσανε σε θάνατο και δεν σώθηκαν μόνο χάρη στην παλλαϊκή κατακραυγή και στην υπέροχη στάση τέτοιων τιμημένων δικαστών σαν τον Πολυζωΐδη και τον Τερτσέτη», Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ), Αρχείο Ραδιοφωνικού Σταθμού «Φωνή της Αλήθειας», Ειδικές Εκπομπές, 26, φ. 2.

Ανάλογη τύχη, αμφίδρομης αποδοχής, είχε και η σχέση του με τους κοτζαμπάσηδες. Ο Κολοκοτρώνης είναι βέβαια ηγέτης των οπλαρχηγών και συνεπώς πολέμιος των κοτζαμπάσηδων, των εχθρών του λαού, των προδοτών της Επανάστασης, σύμφωνα με μια προσφιλή «προοδευτική» αντίγνωση του 1821. Στον Κολοκοτρώνη όμως, από την άλλη πλευρά, προσγράφεται ότι επεμβαίνει κατευναστικά και αποτρέπει την επαπειλούμενη σφαγή των προκρίτων, τον Ιούλιο του 1821, όταν οι εξεγεγερμένοι στο στρατόπεδο στα Βέρνενα απαιτούν «σκότωμα στους τυράννους».²⁶ Και εδώ τα δύο πρόσωπά του, συγκλίνουν σε αυτό του εθνικού ήρωα.

Ο Κολοκοτρώνης υιοθετήθηκε, λοιπόν, και από την Αριστερά. Η αριστερόστροφη –μη ακαδημαϊκής προέλευσης– ιστοριογραφία αποδέχτηκε τα χαρίσματα που του είχε αποδώσει η παραδοσιακή ιστοριογραφία. Κοντά σε αυτά όμως προστέθηκαν και ορισμένες άλλες παράμετροι. Μία από αυτές αφορά την πρόσληψη της ομάδας των «στρατιωτικών» ως της αυθεντικής έκφρασης των λαϊκών δυνάμεων. Ο «λαϊκός στρατός» και συνεπώς και ο ηγέτης του, ο Κολοκοτρώνης, μέσα από προφανείς αναγωγές στα καθήκαστα νεότερων χρόνων, προβλήθηκαν ως το αντίπαλο δέος των τουρκολατρών εκμεταλλευτών του λαού κοτζαμπάσηδων και των διεφθαρμένων πολιτικάντηδων Φαναριωτών. Η λαϊκή καταγωγή, η διαβίωση στα όρη και κυρίως η πρότερη κλέφτικη δράση του –που διαβάστηκε με ευκολία αντάρτικη– εγγράφεται άριστα στο επιθυμητό μοντέλο και προσφέρεται για προβολές σε συγκαιρινά γεγονότα.

Ότι συμβόλιζε λοιπόν ο Κολοκοτρώνης ταίριαζε απόλυτα στις προτεραιότητες των χρόνων της Αντίστασης. Ενδεικτικό της απήχησης είναι ότι πριν την ΕΠΟΝ, είχε ιδρυθεί «Ενιαία Παναρκαδική Οργάνωση Νέων “Ο Κολοκοτρώνης”».²⁷ Ιδιαίτερα αγαπητή, καθότι προσφερόμενη σε σύγχρονες αναγνώσεις, υπήρξε και η δράση του κατά του Ιμπραήμ και η σκληρή τιμωρία όσων είχαν «προσकुνήσει» την Υψηλή Πύλη. Το παράγγελμά του

26. Φιλήμων, *Δοκίμιον*, τ. Δ', σ. 87-93· Σπηλιάδης, *Απομνημονεύματα*, τ. Α', σ. 213· Μένδελσον Βαρθόλδη, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, μετάφρ. Ηλίας Οικονομόπουλος, Αθήνα 1894, σ. 350-351.

27. Η πληροφορία αναφέρεται σε αχρονολόγητη –μεταπελευθερωτική όμως– 11σέλιδη έκθεση του Συμβουλίου Περιοχής Πελοποννήσου της ΕΠΟΝ προς το Κεντρικό Συμβούλιο της οργάνωσης, όπου γίνεται αναφορά στην ιστορία του αντιστασιακού κινήματος νέων στην περιοχή. ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΣ της ΕΠΟΝ, έγρρ. Α287, φ. 1.

«φωτιά και τσεκούρι στους προσκυνημένους» ταίριαζε να ανασυρθεί από το πιθάρι της ιστορίας, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί στα τεκταινόμενα της Κατοχής για να δικαιώσει τη δράση του ΕΛΑΣ απέναντι στους συνεργάτες των κατακτητών.²⁸ Λίγα χρόνια μετά, το ίδιο έπραττε και ο Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας για όσους υποδείκνυε ως προδότες στην εμφύλια σύρραξη.²⁹ Και η altera pars όμως, ο Ευάγγελος Αβέρωφ, στο γνωστό ομώνυμο βιβλίο του, σημειώνει ότι: «Η επικρατέστερη πολεμική κραυγή του Δημοκρατικού Στρατού» ήταν «Φωτιά και τσεκούρι!», την οποία αντιπαραβάλλει μάλιστα στο «Ελευθερία ή θάνατος», που κατ' εκείνον διαλαλούσαν οι αντίπαλοί του.³⁰

Στα χρόνια αυτά και κυρίως στην μετεμφυλιακή περίοδο των απηλών διώξεων των ηττημένων, ένα επιπλέον δεδομένο ήρθε να ενισχύσει τη θετική πρόσληψη του Κολοκοτρώνη από τον κόσμο της Αριστεράς. Η αναγόρευσή του ως αρχηγού του «ρωσικού κόμματος», και η δίκη του για μυστικές επαφές με τη Ρωσική Αυτοκρατορία και αντικρατική δράση, ενεργοποίησε κατ' αναλογία τα αντανακλαστικά απέναντι στην τοτινή Σοβιετική Ένωση με δύο τρόπους: είτε με την έννοια του φίλου των Ρώσων είτε και με την έννοια εκείνου που υφίσταται αδικώς διώξεις, ως φίλος των Ρώσων. Την γραμμή αυτή πρόβαλε και η ηγεσία του ΚΚΕ. Έτσι στην κυριακάτικη εκπομπή του, στις 8 Μαρτίου 1952, η «Φωνή της Αλήθειας» υποστηρίζει ότι η δίκη και η καταδίκη του Νίκου Μπελογιάννη «φέρει στη μνήμη του κάθε Έλληνα την πολύχροτη δίκη, στην οποία καταδικάστηκε σε θάνατο ο Γέρος του Μωριά, η ψυχή και η καρδιά της

28. Βλ. για παράδειγμα κείμενο του Γρ. Φιδά, με τίτλο «Εφιάλτες» που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Ξεκίνημα* της Καλαμάτας τον Οκτώβριο του 1944, σ. 8-9, μετά δηλαδή από όσα είχαν διαδραματιστεί στις συγχρούσεις του ΕΛΑΣ με τα Τάγματα Ασφαλείας στην πρωτεύουσα της Μεσσηνίας και στον Μελιγαλά. Εκεί επαινείται ο Κολοκοτρώνης για την τακτική που εφάρμοσε κατά των προδοτών: «Όμως ο Κολοκοτρώνης μας έδωσε την πιο ταιριαστή λύση. Στους προδότες φωτιά και τσεκούρι. Η νεολαία και ο λαός τόνωσε. Πριν ακόμα ξελεφτερωθεί ο τόπος μας το τσεκούρι άρχισε να καθαρίζει όσους ανάμεσά μας είχε λερώσει η προδοσία. Χιλιάδες ύπουλοι και φανεροί, φριχτοί και λαομίσητοι προδότες βρήκαν το θάνατο που τους άξιζε».

29. Δημοσίευμα στην εφ. *Ριζοσπάστης*, 24 Νοεμβρίου 1946.

30. Ευάγγελος Αβέρωφ-Τοσίτσας, «Φωτιά και τσεκούρι!», *Ελλάς 1946-1949 και τα προηγθέντα*, β' έκδ., Αθήνα, Εστία, 1974, σ. 242.

Επανάστασης του '21», και ακολούθως αναλύει τα κοινά στοιχεία των δύο δικών.³¹

Συγγραφείς προερχόμενοι από το χώρο της Αριστεράς που θήτευσαν σε μια δημοφιλή μορφή παιδαγωγού, στρατευμένης ιστοριογραφίας ή ιστορικής έμπνευσης λογοτεχνία, όπως ο Τάκης Σταματόπουλος,³² ο Δημήτρης Φωτιάδης³³ ή ο Βασίλης Ρώτας,³⁴ με βιβλία τους, που γνώρισαν μεγάλη διάδοση, υπηρέτησαν την εικόνα του «γέρου του Μοριά» ως πρότυπο αγωνιστή.

Ορισμένοι άλλοι υπήρξαν πιο επιφυλακτικοί ή και επικριτικοί. Ο Γιάννης Κορδάτος, για παράδειγμα, προσάπτει στον Κολοκοτρώνη ότι «σαν από μηχανής θεός κατορθώνει να σώσει τους ολιγαρχικούς από τη λαϊκή οργή», αλλά και του αναγνωρίζει ότι «εσταμάτησε το ρεύμα συνθηκολογήσεως με τον εχθρό εφαρμόζοντας επανασταστικήν τρομοκρατίαν».³⁵ Ο Γιώργης Λαμπρινός επαινεί τη στρατηγική του τέχνη αλλά τον εγκραλεί

31. Βλ. ΑΣΚΙ, Αρχείο Ραδιοφωνικού Σταθμού «Φωνή της Αλήθειας», Ειδικές Εκπομπές, 26, φ. 1. Επίσης στις 24 Οκτωβρίου 1954 η «Φωνή της Αλήθειας», μετέδιδε τα εξής: «Όργανα των Σλάβων οι κομμουνιστές, πληρωμένοι με ρουσικά ρούβλια οι δημοτικιστές κι ο Κολοκοτρώνης ακόμα πράχτορας των Ρώσων. [...] Κατηγορήθηκε μαζί με τον Πλαπούτα ότι “προδίδοντας την εθνικήν ανεξαρτησίαν υπέγραψαν και παρακίνησαν και άλλους να υπογράψουν παράκλησιν προς την Ρωσίαν επί σκοπώ καταργήσεως της Αντιβασιλείας κλπ.” Το ίδιο παλιό παμπάλαιο τροπάρι ξανάρχισαν σήμερα αυτοί που προδίνουν και ξεπουλάν την Ελλάδα ενάντια στους πατριώτες αγωνιστές που πιάσανε». Βλ. ΑΣΚΙ, Αρχείο Ραδιοφωνικού Σταθμού «Φωνή της Αλήθειας», Ειδικές Εκπομπές, 26, φ. 2.

32. Βλ. Τάκης Σταματόπουλος, *Οι τουρκοπροσκυνημένοι και ο Κολοκοτρώνης*, Αθήνα, εκδ. Κάλβος, χ.χ. και πολλαπλές αναφορές στο τετράτομο έργο του ίδιου *Ο εσωτερικός αγώνας*, τ. Α'-Δ', β' έκδοση, Αθήνα, Κάλβος, 1975.

33. Το αφήγημα του Δ. Φωτιάδη, *Η δίκη του Κολοκοτρώνη και του Πλαπούτα*, εκδόθηκε το 1962 από τις εκδόσεις Κυψέλη και έκτοτε έχει γνωρίσει μέχρι σήμερα δεκάδες επανεκδόσεις.

34. Ο Βασίλης Ρώτας υπήρξε συγγραφέας του θεατρικού έργου «Κολοκοτρώνης ή η νύλα του Δράμαλη» που δημοσιεύτηκε σε συνέχειες στην *Επιθεώρηση Τέχνης*, τχ. 8 (1955), σ. 129-144, 9 (1955), σ. 209-224, 10 (1955), σ. 305-320, 11 (1955), σ. 385-400, 12 (1955), σ. 493-503. Συνέγραψε επίσης τα κείμενα του πολύ δημοφιλούς εικονογραφημένου εντύπου «Κολοκοτρώνης», που εκδόθηκε από τη σειρά των *Κλασικών Εικονογραφημένων* των εκδόσεων Πεχλιβανίδη, σε εικονογράφηση Κ. Γραμματικόπουλου στα μέσα της δεκαετίας του 1950.

35. Γ. Κορδάτος, *Η κοινωνική σημασία της ελληνικής επαναστάσεως του 1821*, Αθήνα 1977 (α' έκδ. Αθήνα 1924), σ. 187 και 177 αντιστοίχως.

γιατί «συμπεθέριψε με τους Ντεληγιανναίους και τα φτιάχνει με τους προεστούς».³⁶ μαζί του συμφωνεί ο Γιώργος Βαλέτας υποστηρίζοντας ότι «άσχημο αντιλαϊκό ρόλο έπαιξε με τους συμβιβασμούς του ο Κολοκοτρώνης».³⁷ Κάποιοι άλλοι παίρνουν αποστάσεις από επιμέρους ενέργειές του, παρότι του αναγνωρίζουν αγαθές προθέσεις. Για παράδειγμα, μιλώντας για την είσοδό του στο Εκτελεστικό μετά τη Β' Εθνοσυνέλευση, ο Λεωνίδας Στρίγκος υποστηρίζει ότι «αντί να στηριχτεί στις λαϊκές μάζες καταφεύγει σε πολιτικούς συμβιβασμούς με σκοπό, όπως σκέφτεται, να διασπάσει τους κοτζαμπάσηδες»,³⁸ ενώ ο Τάσος Βουρνάς θεωρεί ότι «ο Κολοκοτρώνης από τη μία συμβιβαστής στην πολιτική του κι από την άλλη πονηρός, νομίζοντας ότι μπορεί από τα μέσα να τους διαβρώσει, δέχεται [να πάρει τη θέση του αντιπροέδρου]».³⁹

Ο Πέτρος Ρούσος⁴⁰ και ο Γιώργης Ζεύγος –πιο γνήσιοι εκφραστές της κομματικής ορθοδοξίας– του προσάπτουν συμβιβαστική τακτική απέναντι στους κοτζαμπάσηδες, ακόμη και αντιλαϊκό ρόλο· τον θεωρούν εντούτοις «μεγάλο πολέμαρχο», «αρχηγό της αγροτιάς», και του αναγνωρίζουν «ότι εφαρμόζει την τακτική του κλεφτοπόλεμου και δε διστάζει να βάλει σε ενέργεια την επαναστατική τρομοκρατία».⁴¹ Ακόμη άλλωστε και ο ίδιος ο Ν. Ζαχαριάδης φέρνει τους Κολοκοτρωναίους σαν υπόδειγμα εθνικών αγωνιστών.⁴²

36. Γ. Λαμπρινός, *Μορφές του Εικοσιένα*, δ' έκδ., Αθήνα, Τοξότης, 1956, σ. 79-80.

37. Γ. Βαλέτας, *Το προδομένο Εικοσιένα*, β' έκδ., Αθήνα, Φιλιππότη, 1979, σ. 47.

38. Λ. Στρίγκος, *Η Επανάσταση του Εικοσιένα*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1966, σ. 137-138.

39. Τ. Βουρνάς, *Ιστορία της νεώτερης Ελλάδας. Από την Επανάσταση του 1821 ως το κίνημα του Γουδί (1909)*, Αθήνα, Αφοί Τολίδη, χ.χ., σ. 127.

40. Ο Π. Ρούσος, *Ζητήματα της ιστορίας μας. Διαμόρφωση του Ελληνικού έθνους, Δοκίμια*, χ.τ., Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις, 1955, σ. 134-135, γράφει πως ο Κολοκοτρώνης ήταν ο πιο αντιπροσωπευτικός αρχηγός της αγροτιάς ή υποστηρίζει ότι η «άρχουσα τάξη φυλάκισε το μεγάλο πολέμαρχο της Επανάστασης (σ. 235).

41. Βλ. Γ. Ζεύγος, *Σύντομη μελέτη της νεοελληνικής ιστορίας*, Μπούλικες 1948, σ. 53.

42. Το παραθέτει ο Ζεύγος, στο ίδιο, σ. 53.

10. Ο Θ. Κολοκοτρώνης οδηγεί τον στρατόν του εις Νεμέαν κατά του Δράμαλη. Λαϊκή έγχρωμη λιθογραφία. Β. Πετροπούλου - Π. Γαργατάνης (επιμ.), *Χρέος Τιμής στο Εικοσιένα*, Ιστορικό-Λαογραφικό Μουσείο Κορίνθου, Αθήνα 2001, σ. 37.

11. Διαφήμιση της Vespa, από το περιοδικό *Η κοινή γνώμη και η Σφυγμομέτρησης*. Μάρτιος, 1955, Περίοδος Β', αριθ. φύλλου 21, σ. 2.

12. Διαφήμιση σύγχρονου σούπερ μάρκετ στην Αρχαδία (φωτογραφία: Χρήστος Χρυσανθόπουλος).

13. Προτομή του Θ. Κολοκοτρώνη στα Βριλήσσια, έργο του Κώστα Καζάκου.

14. Ο γλύπτης Λάζαρος Σώχος ενώ εργάζεται για την κατασκευή του έφιππου ανδριάντα του Κολοκοτρώνη που τοποθετήθηκε στην Αθήνα. Δημοσιεύεται στο Κων. Φ. Σκόκος, *Εθνικόν Ημερολόγιον 1895*, Αθήνα 1895.

15. Ανδριάντας του Θ. Κολοκοτρώνη στο Χαλάνδρι, έργο της Αικατερίνης Κοσμά Τζαβάρα.

Σήμερα το διαδίκτυο είναι ένας ακόμη δείκτης της αποδοχής του Θ. Κολοκοτρώνη. Εκατοντάδες ηλεκτρονικές σελίδες είναι αφιερωμένες σε αυτόν, ανατροφοδοτώντας μια απλοϊκή, δοξαστική πρόσληψή του. Όπως είναι αναμενόμενο πολλές από τις ιστοσελίδες αυτές εδρεύουν στην Πελοπόννησο, ξεχωριστή θέση όμως του επιφυλάσσουν και ιστότοποι ακροδεξιού και εθνικιστικού περιεχομένου. Πέρα όμως από τον εικονικό κόσμο του διαδικτύου, η κοινή αποδοχή στο πρόσωπό του αποτυπώνεται και με πιο παραδοσιακούς τρόπους, όπως στην πληθώρα εκδηλώσεων και άλλων εκφράσεων τιμής, που εξακολουθούν ενάμισι αιώνα μετά το θάνατό του. Επίσημοι κρατικοί θεσμοί επέλεξαν να φιλοτεχνηθεί η μορφή του σε χαρτονομίσματα, νομίσματα και γραμματόσημα. Το πορτραίτο του κατέχει περίοπτη θέση ανάμεσα στους ήρωες του 1821 σε σχολικές αίθουσες, γιορτές, διαλέξεις, ομιλίες, ποικίλα έντυπα. Κινηματογραφικά ή θεατρικά έργα ή ακόμη και διαφημίσεις χρησιμοποίησαν τη μορφή του για να προβάλλουν επίκαιρα ποικίλου χαρακτήρα μηνύματα⁴³ (εικόνες 11-12). Ο θυμώστροφος γέρος με την περικεφαλαία έγινε αγαπημένη φιγούρα των σκιτσογράφων.

Οι οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης έδωσαν το όνομά του σε δρόμους και πλατείες· μόνο στην Αθήνα και στους όμορους Δήμους, μία πρόχειρη καταμέτρηση έδειξε ότι περίπου πενήντα δρόμοι και πέντε πλατείες φέρουν το όνομά του. Διάφοροι φορείς θεώρησαν ότι έπρεπε ο ανδριάντας ή η προτομή του να κοσμούν δημόσιους χώρους.⁴⁴ Οι πλέον διάσημοι είναι οι δίδυμοι ορειχάλκινοι έφιπποι ανδριάντες, έργα του γλύπτη Λάζαρου Σώχου, που τοποθετήθηκαν το 1901 και 1904 αντιστοίχως σε κεντρικές πλατείες της Αθήνας και του Ναυπλίου (εικόνα 13). Πλήθος άλλοι ανδριάντες έχουν όμως τοποθετηθεί στην Τρίπολη, στα Δερβενάκια, στη Θεσσαλονίκη

43. Μία από τις πιο χαρακτηριστικές χρήσεις του Θ. Κολοκοτρώνη για τις ανάγκες μιας σύγχρονης θεατρικής παράστασης απαντά στο έργο του Ιάκ. Καμπανέλη «Το Μεγάλο μας Τσίρκο» που ανέβηκε με μεγάλη επιτυχία από το θέατρο Κ. Καζάκου και Τζένης Καρέζη τον Ιούνιο του 1973. Οι παραστάσεις διακόπηκαν τον Οκτώβριο του ίδιου έτους από το τότε δικτατορικό καθεστώς. Το ρόλο του Κολοκοτρώνη ερμήνευε ο Διονύσης Παπαγιαννόπουλος.

44. Μία μη συστηματική διερεύνηση –κυρίως μέσω διαδικτύου– έδειξε ότι ανδριάντες ή προτομές του Κολοκοτρώνη υπάρχουν σε δημόσιους χώρους σε Δήμους της Αττικής όπως Αθήνα (Παλαιά Βουλή και Α΄ Νεκροταφείο), Χολαργό, Νέα Φιλαδέλφεια, Χαϊδάρι, Παπάγου, Μαρούσι, Δάφνη.

και αλλού. Το ίδιο συμβαίνει και με προτομές του που έχουν τοποθετηθεί σε γειτονιές της Αθήνας, συνιστώντας από μάρτυρα μιας εν υπνώσει ιστορικής μνήμης (εικόνες 14-15).

Ήταν όμως πραγματικά ο Κολοκοτρώνης αυτή η οικεία φιγούρα του «Γέρου του Μοριά»; Ή ακόμη, υπάρχει αποκλειστικά ένας Κολοκοτρώνης, αφού προσωπικότητες της δικής του εμβέλειας μετά την αποδημία τους «εις τας αιωνίους μονάς», ξεκινούν μια νέα ζωή στο μάταιο τούτο κόσμο, μια ζωή μέσα από τα μάτια και τα μυαλά των «άλλων», η οποία υφίσταται τις ρυτίδες που φέρνει ο χρόνος, εμπεριέχει όμως την ελπίδα της αναγέννησης, όταν τα γεγονότα και οι συγκυρίες το επιτρέψουν;